

УДК 373.2(477)"19/20"

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Коваленко Є. І.

Автор статті аналізує розвиток системи дошкільної освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття та виокремлює основні тенденції розвитку дошкільної освіти радянського періоду (1945–1991 рр.) та періоду самостійної України (1991–2014 рр.).

Ключові слова: Україна, друга половина ХХ – початок ХХІ ст., дошкільна освіта, тенденції розвитку.

Автор статьи анализирует развитие системы дошкольного образования в Украине во второй половине ХХ – начала ХХІ века и выделяет основные тенденции развития дошкольного образования советского периода (1945–1991 рр.) и периода самостоятельной Украины (1991–2014 рр.).

Ключевые слова: Украина, вторая половина ХХ – начало ХХІ века, дошкольное образование, тенденции развития.

The author of the article analyzes development of the preschool education system in Ukraine in the second half of the 20th – beginning of the 21st century and outlines the main trends in the development of preschool education in the Soviet period and independent Ukraine (1991–2014).

Key words: Ukraine, the second half of the 20th – beginning of the 21st century, development trends.

Соціально-економічні і культурні перетворення в Україні забезпечуються шляхом розвитку галузей інфраструктури, до яких належить і сфера освіти, в тому числі й дошкільна, яка виконує соціально-педагогічну та соціально-гендерну функції. Сьогодні особлива увага приділяється підвищенню якості та змінам у стратегії розвитку дошкільної освіти відповідно до законів України "Про освіту" (1996), "Про дошкільну освіту" (2001), "Про охорону дитинства" (2001), Національної доктрини розвитку освіти (2002), Базового компонента дошкільної освіти (2012). З огляду на зазначене актуальності набуває дослідження розвитку дошкільної освіти в Україні у другій половині ХХ століття, в роки повоєнного періоду відбудови та розвитку сфери дошкільної освіти.

Історико-педагогічні дослідження, в яких аналізується вітчизняний педагогічний досвід, є невід'ємною складовою розвитку педагогічної думки. Вони дають змогу осмислити історико-педагогічний процес в Україні як цілісне багатогранне явище. Досвід минулого є підмурівком сучасної педагогічної науки, в тому числі й дошкільної. Він допомагає досягнути в розвитку ту чи іншу проблему, дає змогу побачити нове, концептуально виокремити певні прогресивні ідеї.

Окремі історико-педагогічні аспекти розвитку системи дошкільної освіти в Україні досліджували Л. Артемова, Л. Батліна, Н. Біленко, О. Бондар, А. Богуш, З. Борисова, С. Дітковська, Є. Коваленко, Н. Кудикіна, М. Машовець, З. Ногачевська, О. Пшеврацька, Т. Філімонова, І. Улюкаєва та ін.

Метою статті є на основі узагальнення наукових досліджень виявити тенденції розвитку дошкільної освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. та виокремити перспективні ідеї для творчого розвитку в сучасних умовах.

В розвитку дошкільної освіти в Україні у визначений нами час ми виділяємо два періоди: I – розвиток дошкільної освіти в період існування України у складі СРСР (1945–1991 рр.) і II – розвиток дошкільної освіти в умовах незалежної самостійної України (з 1991 р.).

Для першого періоду передусім характерним було підпорядкування усієї нормативної і навчально-методичної бази дошкільної освіти загальносоюзним рішенням і директивам. Але незважаючи на це, були й особливості, які відрізняли

УРСР від інших союзних республік. Розглянемо більш детально основні тенденції цього періоду.

З перших днів звільнення України від фашистських загарбників – з осені 1943 року – розпочалася *відбудова системи дошкільної освіти*, яка практично була повністю зруйнована в роки війни. До цієї роботи залучалися *підприємства і установи*. Трудові колективи з власної ініціативи своїми силами розпочали ремонтувати зруйновані в роки війни дошкільні заклади. А 5 червня 1945 року Рада Народних Комісарів УРСР прийняла постанову "Про розширення мережі дитячих садків і покращення їх роботи", якою передбачалася не лише відбудова, а й суттєве розширення мережі дошкільних закладів за рахунок будівництва нових дитячих садків. Враховуючи, що значна частина дітей була ослабленою, мала певні захворювання, в Україні відкриваються санаторні дитячі садки чи санаторні групи.

Дітей з дитячих садків промислових міст у літній період оздоровлювали на дачах Азовського та Чорного морів. Перед дошкільними закладами ставилось завдання передусім забезпечити всебічний розвиток дітей. Проте важливу роль відігравали й соціальні завдання: створення умов для залучення жінок-матерів до виробничого, державно-творчого, культурного та громадсько-політичного життя країни. Враховуючи зайнятість жінок на виробництвах приймаються рішення про створення цілодобових дитячих садків чи окремих груп.

Поряд з державними дитячими садками системи освіти, розвиваються відомчі дошкільні заклади, утримання яких беруть на себе підприємства з незначними внесками батьків (до 25 %). Мережа дитячих садків щорічно зростала. Так, за даними дослідників, якщо на 1 січня 1945 року в Україні було 1862 дитячих садки, в яких виховувалося близько 103 тисяч дітей, то вже у 1951 році мережа дитячих садків зросла до 3000, з контингентом дітей понад 143000 [10, с. 101–102]. Ця тенденція була характерною для всього радянського періоду. І у 1990 р. було вже було 24000 дитячих садків (в 1992 р. – 24500). Це найвищі показники мережі дошкільних закладів, зафіксованих дослідниками в Україні. Слід зазначити, що проблеми розвитку мережі дошкільних закладів і вдосконалення їх роботи були постійно в полі зору уряду.

Другою важливою тенденцією зазначеного періоду було значне *розширення мережі дошкільних закладів у сільській місцевості*. Цьому сприяли директиви уряду, згідно з якими всі колгоспи і радгоспи зобов'язувалися відкривати сезонні дитячі садки, а по можливості – й постійно діючі. Затрати на утримання дітей в колгоспних дитячих садках відповідно до наказів і директив Міністерства освіти УРСР (1948, 1949 рр.) лягали на колгоспи, на дошкільні майданчики при сільських радах і колгоспах західних областей УРСР виділялась дотація з місцевих бюджетів з розрахунку 100 крб на одну дитину [6; 7]. У 1946 році було розроблено типовий проект колгоспного дитячого садка, який відповідав як архітектурному вирішенню, так і санітарним та функціональним вимогам, проте в перші повоєнні роки для дитячих сезонних садків використовувалися пристосовані та орендовані приміщення – прості хати, сховища, частини фірм, складів тощо.

Характерною особливістю розвитку мережі дошкільних закладів в Україні, і особливо в сільській місцевості, було те, що їх будівництво велося як за рахунок державних коштів, так і нецентралізованих, шляхом залучення внутрішніх фінансових ресурсів підприємств, установ і організацій. Тому, враховуючи прибутковість підприємств, лівова частка дитячих садків будувалась у містах чи селищах міського типу, а в сільській місцевості в основному переважали сезонні дитячі садки. Так, у період 1956–1958 рр. у колгоспах Станіславської (нині Івано-Франківська), Сталінської (нині Донецька), Чернівецької, Хмельницької, Полтавської, Львівської, Кіровоградської, Дрогобицької областей не було жодного стаціонарного дитячого садка [8, с. 15]. Вихователями у сільських дитячих садках, як правило, призначалися колгоспниці без спеціальної педагогічної підготовки, які попередньо направлялися на короткотривалі (двотижневі) курси. Колгоспи не замовляли фахівців-дошкільниць, оскільки їх треба було утримувати весь рік, а дитячі садки (чи майданчики) працювали лише кілька місяців на рік. Проте з року в рік мережа постійно діючих дитячих садків у селах України зростала.

З метою широкого залучення громадськості та активізації розвитку дошкільних установ у квітні 1959 року Колегія Міністерства освіти Української РСР

та Республіканський комітет профспілки працівників освіти, вищої школи та наукових установ прийняли постанову "Про соціалістичне змагання областей, міст і районів за кращу підготовку шкіл і дитячих установ до нового навчального року" і визначили умови відзначення областей-переможців. Ця постанова сприяла включенню підприємств, колгоспів, радгоспів, трудових колективів дошкільних закладів України у змагання щодо створення належного санітарного стану приміщень, забезпечення різноманітного і якісного харчування дітей, удосконалення навчально-виховної роботи.

Стимулювальним фактором розвитку мережі дошкільних закладів у 60–80-х роках було проведення місцевих, республіканських і всесоюзних оглядів дошкільних закладів, участь дошкільних закладів у Виставках досягнень народного господарства СРСР і УРСР. Так, перший громадський огляд дошкільних закладів України було проведено у травні-червні 1960 року. У наказі Міністерства освіти УРСР "Про підсумки громадського огляду дошкільних установ Української РСР" від 25.10.1960 р. зазначалося як досягнення значне зростання мережі дитячих садків, зміцнення їх матеріальної бази, поліпшення стану виховної роботи з дітьми. Огляд виявив і певні недоліки: недостатня увага до сенсорного розвитку дітей, захоплення заняттями за рахунок прогулянок, невміння керувати творчими іграми дітей, значна кількість завідувачів дошкільних закладів і вихователів не мала спеціальної фахової підготовки, були виявлені недостовірні дані щодо кількості дошкільних закладів в певних областях тощо. Колегія Міністерства освіти УРСР, розглянувши матеріали про підсумки громадського огляду, накреслила низку заходів, спрямованих на подолання цих недоліків.

Такі громадські огляди стали традиційними. Розвитку дошкільних закладів у сільській місцевості сприяв Всесоюзний огляд колгоспів і радгоспів на кращу організацію роботи дошкільних закладів, оголошений в Україні Міністерством освіти СРСР, Міністерством сільського господарства СРСР, Центральним комітетом профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель СРСР та редакцією журналу "Крестьянка" (з 1967 до 1969 року), та Всесоюзний огляд на кращу організацію суспільного дошкільного виховання на селі (1985–1990). У ході оглядів й при підведенні підсумків зверталася увага на будівництво дошкільних закладів згідно з новими архітектурними проектами сільських дитячих садків; дотримання вимог матеріально-технічного благоустрою й озеленення території закладу; обладнання ігрових і фізкультурних майданчиків, саду, городу, квітників; забезпечення навчально-виховного процесу, спрямованого на всебічний розвиток дітей і підготовку їх до школи; підбір кадрів для роботи в дошкільних закладах із спеціальною педагогічною освітою.

У період з січня 1978 до січня 1981 рр. з ініціативи Міністерства охорони здоров'я УРСР, Міністерства освіти УРСР, Президії Республіканського комітету профспілки медичних працівників і Республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи та наукових установ було прийнято рішення "Про проведення Всесоюзного огляду дитячих дошкільних установ з поліпшення охорони здоров'я і зниження захворюваності дітей". Метою цього огляду було покращення навчально-виховної роботи дошкільних закладів; підвищення фізичного розвитку, стану здоров'я дітей та зниження їх захворюваності; поліпшення санітарно-освітньої роботи з батьками вихованців; виявлення й поширення передового досвіду роботи дошкільних закладів з охорони здоров'я і життя дітей [9, с. 27–32]. Вдосконаленню роботи дошкільних закладів з фізичного виховання дошкільників сприяли і республіканські огляди-конкурси на кращий фізкультурний майданчик у дошкільних закладах (1983, 1985 роки).

На виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 21 травня 1959 року "Про заходи з подальшого розвитку дитячих дошкільних закладів, поліпшення виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку" було розроблено і введено в дію постановою Ради Міністрів УРСР "Положення про об'єднану дошкільну дитячу установу (ясла-садок)". Новостворена дитяча установа мала забезпечувати всебічний розвиток дітей віком від двох місяців до семи років, сприяти участі жінок в усіх сферах суспільного життя. У "Положенні" визначалося підпорядкування установи (органам освіти); тривалість перебування дітей (від 9 годин до 24); поділ дітей на вікові групи: три ясельні – від 2-х місяців

до 9–10 місяців; від 9–10-ти місяців до 1 року 8 міс.; від 1 року 8 міс. до 3-х років; і чотири садкові: перша молодша дошкільна група – від 3-х років до 4-х; друга молодша дошкільна – від 4-х до 5-ти років; середня дошкільна – від 5-ти до 6 років і старша дошкільна – від 6-ти до 7-ми років; наповнюваність груп відповідно у першій ясельній (віком до 9–10 місяців) – до 15; у групах від 9–10-ти місяців до 4-х років – до 20; в усіх інших – до 25 дітей. Проведений у 1964 році громадський огляд розвитку дошкільних установ засвідчив низку позитивних тенденцій: удосконалення навчально-виховної роботи, розширення мережі, особливо в сільській місцевості, забезпечення дитячих дошкільних установ меблями, іграшками, обладнанням для майданчиків тощо.

Науковці Науково-дослідного інституту дошкільного виховання АПН СРСР та лабораторії дошкільного виховання УНДІП УРСР працювали над удосконаленням програмного забезпечення навчально-виховної роботи дошкільних закладів. У 1962 році була прийнята "Програма виховання в дитячому садку" – програмно-методичний документ для нового типу дошкільної установи – ясла-садок. У "Програмі" зазначалося, що з дітьми раннього віку мають проводитися індивідуальні форми роботи з кожною дитиною, з 3-го і 4-го років життя рекомендувалися заняття підгрупами і лише у другій молодшій групі та старших передбачалися фронтальні заняття. Заняття визначалися як обов'язкова форма навчальної діяльності. У "Програмі" вперше було виділено підготовчу до школи групу – 7-й рік життя. "Програма" також розкривала зміст занять з "Ознайомлення з оточенням і розвитку мови", "Розвитку елементарних математичних уявлень", "Малювання", "Ліплення", "Аплікація", "Конструювання", "Музики", "Фізкультури". Ця "Програма" до 1982 року перевидавалася 9 разів з деякими незначними змінами. Наприклад, у "Програмі" 1964 року розділ "Ознайомлення з оточенням і розвиток мови" було розділено на два розділи: "Ознайомлення з оточенням і розвиток мови" і "Ознайомлення з природою і розвиток мови". Перший з цих розділів передбачав ознайомлення з суспільними процесами, а другий – з природними явищами.

Нова програма для дошкільних закладів була затверджена Міністерством освіти СРСР у 1984 році як "Типова програма виховання і навчання у дитячому садку". Вона була обов'язковою для усіх союзних республік. Основний зміст програмних завдань мав бути збережений, "творчі" пошуки республіканських наукових установ могли стосуватися доопрацювання програми лише з урахуванням національної специфіки республіки, її кліматично-географічних та культурних особливостей. Порівняно з попередньою ця програма значно збагачувала зміст навчально-виховної роботи з фізичного, розумового, морального, естетичного та трудового виховання. Зміст навчально-виховної роботи у кожній групі розподілявся за розділами: "Організація життя і виховання дітей" та "Навчання на занятті". У вступній частині давалася вікова характеристика дітей, постановка виховних завдань і перелік навчальних умінь вихованців, які мають бути у них сформовані на кінець року, що давало можливість вихователям здійснювати освітні, виховні і розвивальні функції. У "Програмі" особлива увага приділялась організації ігрової діяльності дітей, підкреслювалася їх роль у соціалізації, розвитку творчих здібностей, моральному становленні вихованців. Проте як і в попередніх програмах, ця програма характеризувалася заполітизованістю та заідеологізованістю змісту діяльності дошкільного закладу, базувалася на принципах партійності та комуністичної ідейності. Вся виховна робота була зорієнтована на політизацію свідомості вихованців: ознайомлення дітей з революційними святами, з В. Леніним та іншими революційними діячами, Рядянським Союзом та його символами як своєю Батьківщиною тощо.

З формуванням в СРСР положення про нову історичну спільність – "радянський народ" – і визнання російської мови як мови міжнаціонального спілкування в дошкільних закладах України вводиться двомовність: у всіх україномовних дошкільних закладах, починаючи з 5-го року життя, діти мали вивчати і російську мову. Стосовно російськомовних дитячих садків, які в переважній більшості були у містах, особливо у південно-східних, то, як правило, українська мова не вивчалася. Таким чином практично відбувалось зросійщення населення України, починаючи з дошкільного віку.

Система дошкільної освіти зазнала значних змін у зв'язку з прийняттям у 1984 році постанови "Про основні напрями реформування загальноосвітньої і професійної школи". Пов'язані ці зміни були передусім з переходом до навчання у школі з 6-ти років. Такому переходу передувала широка експериментальна робота в низці областей СРСР під керівництвом Ш. О. Амонашвілі. Вчені відзначали суттєві відмінності у розвитку дітей 6-ти і 7-ми років. Необхідність урахування психологічних особливостей дітей шестирічного віку вимагала створення у загальноосвітній школі певних умов, які б забезпечували можливість іншого режиму дзвінків, можливість створення ігрової кімнати, забезпечення денного відпочинку та ін. А оскільки більшість шкіл таких умов не могла забезпечити, то частина дітей шестирічного віку переходила до навчання у школи, а частина продовжувала навчання і виховання на базі дошкільних закладів. Це вимагало від педагогічних колективів дошкільних закладів посилювати роботу в напрямку формування у дітей готовності до шкільного навчання, забезпечувати наступність у роботі дошкільного закладу і школи. В цей період починають створюватися навчально-виховні комплекси "школа – дитячий садок", особливо у сільській місцевості.

Успішному виконанню завдань з підвищення якості навчально-виховної роботи системи дошкільної освіти сприяли українські вчені відділу дошкільного виховання Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, відділу психології дітей дошкільного віку Науково-дослідного інституту психології УРСР, викладачі кафедр Київського, Запорізького, Рівненського та Слов'янського педагогічних інститутів, тематика досліджень яких характеризувалася широтою охоплення проблем дошкільного виховання: Л. Артемова (моральне виховання), А. Богуш (мовленнєвий розвиток), З. Борисова (трудове виховання), Е. Вільчковський, Т. Дмитренко (фізичне виховання), Є. Коваленко (розвиток творчої активності), В. Котирло (розвиток волі), В. Котляр (методика образотворчої діяльності), Г. Григоренко, Н. Кудикіна (теоретичні засади педагогічного керівництва ігровою діяльністю), С. Ладивір (формування готовності до шкільного навчання), Г. Лоза (виховання дітей раннього віку), К. Щербакова (методика формування математичних уявлень), Н. Яришева, Л. Міщик (методика ознайомлення з природою) та інші.

Глибока суспільно-економічна криза та демографічні процеси, що охопили Україну на початку 90-х років ХХ століття, призвели до значного скорочення мережі дошкільних закладів в Україні. Найбільших втрат зазнали відомчі дитячі садки у зв'язку з відсутністю фінансування. Щоб уберегти їх від закриття, урядом було рекомендовано організувати передачу їх у комунальну власність. Проте й місцеві бюджети не мали достатніх коштів на їх утримання. Тому в 90-х роках простежувалася тенденція до закриття дошкільних установ, передачу приміщень в оренду комерційним структурам або переведення постійно діючих дошкільних установ у сезонні.

Проте, незважаючи на ці негативні тенденції, система дошкільної освіти збереглася й поступово почали проявлятися позитивні тенденції її відродження й подальшого розвитку. Вченими переосмислюється організація навчально-виховного процесу в дошкільних закладах з позиції нових концептуальних підходів: діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного.

В Законі України "Про дошкільну освіту" визначено засади державної політики, на яких базується дошкільна освіта: гуманізація дошкільної освіти – утвердження дитини як найвищої цінності суспільства; підтримка та захист пріоритету виховної функції сім'ї; загальнодоступність та варіативність дошкільної освіти; всебічний розвиток особистості на засадах національних та загальнолюдських цінностей; відповідність системи дошкільної освіти особливостям розвитку дитини дошкільного віку.

Окреслено принципи, які покладено в основу дошкільної освіти: органічне поєднання родинного й суспільного виховання; максимальне пристосування до природних особливостей дитини; диференціація освітньо-виховного процесу відповідно до індивідуальних здібностей, інтересів, потреб дитини; гуманізація та демократизація педагогічного процесу; забезпечення активної позиції дитини у самовираженні та співробітництві з дорослими; введення дитини у світ

національної культури, формування інтересу і поваги до неї, активного використання в житті.

Одним із напрямків реформування дошкільної освіти ще в 90-ті роки було оновлення змісту навчально-виховної роботи в дошкільних закладах – розробка варіативних програм: "Малюнок" (Інститут педагогіки, Інститут психології АПН України, 1991 р.), "Дитина" (Київський міжрегіональний інститут вдосконалення вчителів ім. Б. Грінченка, 1992 р.), "Дитина у дошкільні роки" (Запорізький обласний інститут вдосконалення вчителів, 1991 р.).

У 1999 році науковцями розроблено державний стандарт дошкільної освіти – Базовий компонент дошкільної освіти та методичний супровід до нього – Коментар та Програму розвитку дітей дошкільного віку "Я у Світі". Це основний нормативний документ, який визначає вимоги до змісту та обсягу дошкільної освіти в Україні незалежно від форми власності дошкільних закладів.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни створені передумови до введення обов'язкової дошкільної освіти дітей з п'ятирічного віку й розширення мережі дошкільних закладів для задоволення в них потреб населення.

Отже, до основних тенденцій розвитку дошкільної освіти радянського періоду слід віднести: державний характер дошкільної освіти; розвиток мережі дошкільних закладів та вдосконалення їх структури; вдосконалення програмно-методичного забезпечення; ідеологізація та політизація змісту виховної роботи; проведення всесоюзних, республіканських та громадських оглядів розвитку дошкільної освіти; розвиток наукових досліджень у галузі дошкільної педагогіки. Тенденціями періоду самостійної України є: зменшення мережі дошкільних закладів у 90-ті роки; створення законодавчо-нормативної бази дошкільної освіти; оновлення змісту навчально-виховної роботи в дошкільних закладах; переорієнтація навчально-виховного процесу дошкільного закладу на засадах особистісно орієнтованого, діяльнісного, компетентнісного підходів; розширення мережі дошкільних закладів; перехід до обов'язкової дошкільної освіти.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. – 3-тє вид., випр. – К. : Світич, 2009. – 430 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. кер. : А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; авт. кол-в. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.
3. Закон України "Про дошкільну освіту". – К. : Освіта, 2001. – 12 с.
4. Концепція дошкільного виховання в Україні. – К. : Освіта, 1993. – 16 с.
5. О мерах по дальнейшему развитию детских дошкольных учреждений, улучшению воспитания и медицинского обслуживания детей дошкольного возраста. Из постановления ЦК КПСС и Совета Министров СРСР 21 мая 1959 г. // Народное образование в СРСР : Сборник документов 1917–1973 гг. – С. 334–335.
6. Про організацію в 1948 році сезонних дошкільних майданчиків у колгоспах і радгоспах та при сільських Радах УРСР : Наказ М-ва освіти УРСР від 08.03.1948 р. № 37 // Зб. наказів та розпоряджень М-ва освіти УРСР. – 1948. – № 6. – С. 2–13.
7. Про організацію сезонних дошкільних майданчиків у колгоспах і радгоспах та при сільських Радах УРСР у 1949 році : Наказ М-ва освіти УРСР від 24.03.1949 р. № 426 // Зб. наказів та розпоряджень М-ва освіти УРСР. – 1949. – № 5. – С. 19–24.
8. Про соціалістичне змагання областей, міст і районів на кращу підготовку шкіл і дитячих установ до нового навчального року // Зб. наказів та розпоряджень Мін-ва освіти УРСР. – 1959. – № 8. – С. 15–20.
9. Про проведення Всесоюзного огляду дитячих дошкільних закладів по поліпшенню охорони здоров'я і зниженню захворюваності дітей // Зб. наказів та розпоряджень Мін-ва освіти УРСР. – 1978. – № 13. – С. 27–32.
10. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні : навч. посіб. / Ірина Гереевна Улюкаєва. – Бердянськ, 2007. – 172 с.